

Keszeg Vilmos

Miért és hogyan beszélünk az emberekről?

Örülök, hogy az anonimizálás kérdése tematizálódik. A magyar – és ezen belül a romániai magyar – néprajztudomány történetét végigkísérte a kutató társadalom tagjai (adatközlők, beszélgetőtársak, specialisták, reflektált személyek) és lokalitásai (települések, helyzetek) azonosításának dilemmája. A kérdés expliciten vagy impliciten felveti a terep, terepmunka végzésének, az előállított dokumentumok tárolásának, felhasználásának és publikálásának transzparenciáját.

Az egyszerűség kedvéért a kutatás tárgyának diszkrét, a precíz megjelölést kerülő azonosítását a szerző¹ anonimizálásnak nevezi. A szerző javaslatát elfogadva a jelenséget én is az anonimizálás terminussal nevezem meg, és megjegyzéseimet elsősorban a személyi transzparenciára korlátozom.

A helyzet ebben a leegyszerűsítésben is rétegzett. Az etnográfiai szövegben az egyén két státusban tűnhet fel: az adatot szolgáltató adatközlőként/beszélgetőtársként és indirekt, reflektált személyként. Mindkét személy lehet a kutatás tárgya, célpontja, eszköze vagy periferikus, esetleges alanya. Ugyanakkor a reflektált személy lehet élő, és lehet elhunyt személy. Az egyén azonosítása és megőrkítése különböző eszközökkel és médiumokkal (feljegyzés, hangfelvétel, fotó, rajz, tanulmány) és különböző – nyilvános vagy privát – médiumokban (gyűjtői archívum, intézményi archívum, tanulmány/kötet, tanulmány/kötet adattára, rádió, tv, online felület) történhet. A különböző etnográfiai szövegműfajok az egyén azonosításának és az egyénről való beszélésnek különböző eljárásait preferálják, teszik lehetővé vagy kötelezővé (gyűjtőnapló, jegyzet, tanulmány/kötet, adattár, előadás, esetelemzés, interjú, fotóesszé). És szintén változatos az azonosítás lehetősége. Az explicit nominalizálás történhet család- és keresztnévvel, családnévvel, keresztnévvel, iniciáléval, nemzetségnévvel (Kovácsék lánya), bece- és ragadványnévvel. A beszélgetés folyamatában evidens személyek azonosítása történhet a név elhagyásával is, a státusnév alkalmazásával (jós, állatorvos, vőfély, apa). Ahogyan az azonosításnak, ugyanúgy az identitásrejtésnek és az emlékeztető áthidalásának is megvannak az eljárásai. Az identitásrejtést kezdeményezheti az adatközlő vagy a kutató.

A mondanivalómat néhány gondolat köré rendezem.

1. Szeretik-e az emberek azt, hogy nevesítsék őket? Ezt a kérdést a néprajz szakos diákoknak ebben a formában szoktam feltenni: vajon szeretik-e az emberek, ha kutatják őket? A választ mindig addig alakítjuk, amíg eljutunk oda, hogy általában igen, hiszen mindenkinek hízeleg, hogy valaki (és most épp egy kutató) meglátogatja, kizárólagosan rá kíváncsi, az ő tudására, véleményére, kulturális habitusára, emlékeire. Az ember természetéhez tartozik, hogy szokott/szeret/kénytelen magáról és másokról beszélni. A társadalomkutatás kommunikációs, társalgási esemény. Sajátossága az, hogy felértékeli az adatközlő tudását, véleményét, a válaszoknak pedig

Keszeg Vilmos (1957) – néprajzkutató, egyetemi tanár, PhD, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, vkeszeg@gmail.com

¹ Bakos Áron, a vitaindító szerzője. (Szerk. megj.)

sajátos – elsősorban tudományos, másodlagosan szociális – tétjük van. Következtetést vonnak le belőlük, megörökítésre, kiadásra kerülnek. Ugyanakkor visszahatnak az egyénre.

Mindenki számontartása, a kiváltságok háttérbe szorítása, az érdeklődés kiegyenlítődése a modern korral járt együtt. A demokratikus-emancipációs kezdeményezések ugyanabban a korban, a 18–19. század fordulóján léptek érvénybe, formái az anyakönyvek kötelezővé válása, a népszámlálás, a hírlapirodalom. Ugyanekkor nyílnak meg a központi és a vidéki levéltárak, archívumok, amelyek a meghatározó személyiségek után a sokak életét is dokumentálni kezdték.² És ekkor születtek meg olyan társadalomtudományok, mint a demográfia, a statisztika, a szociológia. Közülük mindenik partikuláris motivációkkal indokolta a sokak iránti érdeklődést.³

A mi tudományunk, az etnológia is ekkor született meg. A „kortársi eszmeáramlatok” hatására előbb romantikus, majd fokozatosan elfogulatlan kíváncsisággal és következetességgel fedezte fel a népet, s ezen belül az egyént. A parasztok, az iparosok, a mesteremberek néven nevezése a sajátos, örökölt és továbbfejlesztett kulturális tudás érték voltának az elismerése. A népi kultúra ismerői, alakítói a nemzeti kultúra alkotóival kerülnek egy kataszterbe. Ahányszor adatközlőimet nevesítettem, magam is mindig a tiszteletemet, elismerésemet kívántam kifejezni. A név feltüntetésével azonosítottam a (szöveg)változatok egyediségét vagy egy-egy invariáns szövegtípus elterjedtségét. Amikor a néprajzi irodalom helyi olvasatát, a „rólunk szóló irodalom” recepcióját vizsgáltuk,⁴ egyértelművé vált, hogy a család, a település – általában büszkén, máskor sértődötten – emlegette azt a könyvet, amelyben a helyi közösség, a család valamely tagjának neve, fényképe szerepelt.

Mindehhez tegyük hozzá azt, hogy az egyén nem csupán a néprajztudomány érdeklődésének képezi a tárgyát. Az adminisztráció, az egyház, az iskola, a sajtó, a törvénykezés ugyanígy megoldásokat keres az egyén számontartására, megjelenítésére. A személyünk iránti érdeklődés növekvő intenzitásával kapcsolatos ellenérzésének „a bús férfi” már 1924-ben hangot adott, ilyenképpen: „Beírtak engem mindenféle Könyvbe / és minden módon számon tartanak. / Porzó-szagú, sötét hivatalokban / énrólam is szól egy agg-szürke lap. / Ó, fogcsikorgatás. Ó, megalázás, / hogy rab vagyok és nem vagyok szabad. / Nem az enyém már a kezem, a lábam / és a fejem, az is csak egy adat.”

2. A hitelesség kritériuma-e a nevesítés? Igen, én is erről vagyok meggyőződve. Én magam is élek a gyanúperrel, minden esetben, amikor térben, időben és társadalomban lokalizálatlan adattal találkozom a szakirodalomban és a nyilvános beszéd más formáiban. De nekem csalódást okoz az is, ha a lokalizálás és a nevesítés mindössze formálisan történik. Ilyen értelemben a lokalitás- és az egyéniségkutatás módszere kellő mértékben kiaknázatlan maradt. Ugyanis a nevesítés nem csupán az azonosíthatóság, ellenőrizhetőség céljából történik. A népi (folklor)szövegek kritikai kiadásának szabályzata figyelmeztet az adatközlő tudása hasznosításának lehetőségeire: „Az adatközlő gondos megfigyelése és jellemzése a gyűjtés feladata. Ennek során ki kell térni a név (névváltozatok, asszonyoknál leánykori név), a születés helye és ideje, a foglakozás (ennek

² A vidéki múzeumok születése: Pommier, Édouard: *Naissance des musées de province*. = Nora, P. (dir.): *Les Lieux de mémoire*. Paris, Gallimard.1986. II. 2. 451–459.

³ Le Bras, Hervé: *La Statistique générale de la France*. = Pierre, Nora (dir.): *Les Lieux de mémoire*. 1986. II. 2. Paris, Gallimard, 317–353.

⁴ Keszeg Vilmos: *Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban*. = *Folklor és irodalom*. Szerk.: Szemerényi Ágnes. Bp. Akadémiai Kiadó, 2005. 315–340.

változása), a lakóhely (és ennek változásai), a társadalmi rétegződés stb. körülményeire. Általában egész kis életrajz készítendő a főbb adatközlőkről, amely kiterjed arra: hol, mikor, kitől tanulta, hallotta, látta az adat közlője a közölt népköltési (folklor) alkotást. Külön kell kérdezni, hogy milyen körülmények között használják vagy adják elő, és a hagyományozás folyamatában hogyan vesz részt mindez. Terminusokat, tájszavakat, műfajneveket, a nehezen érthető részek értelmét mindig az adatközlőtől kell megkérdezni. Célszerű a szövegek esztétikai és társadalmi értékelését is megtudakolni. Az így szerzett adatokat az archiválás során mind meg kell őrizni, a tanulságosakat tömör formában a kiadványban is közzé kell tenni”.⁵ Ezekből az adatokból derülnek ki olyan lényeges információk, hogy egy egyén hány éves korától tud imát közölni, hány éves korában rikoltott utoljára lakodalomban, nőként nem illett mesét hallgatnia, stb. Sajnos, ebben a formában az interkulturális párbeszéd, azaz a kutató és az adatközlő beszélgetésének értelmezése csak ritkán történik meg. S ennek következtében – a gazdag gyűjtemények, adattárak ellenére – a népi kultúráról, annak működéséről, használatáról való tudásunk hiányos, felszínes, téves, olykor önkényes feltételezésekkel telített. Gyakran nevesítéses szövegértelmezések kapnak lábra és hódítanak.

Ugyanakkor nem titkolom, hogy én sem tartottam be mindig ezt az előírást. Amikor egy mezősgéi parasztszony levelezéséről írtam, minden nevet lecseréltem. Amikor a mezősgéi hiedelmeket lejegyeztem, minden nevet átkódoltam. Amikor egy zárt faluközösség mindennapi életének történeteit gyűjtöttem, az adatközlőket csupán nemük és életkoruk alapján azonosítottam. Ugyanis több olyan sajnálatos esetről van tudomásunk, amikor az adatközlői őszinteséggel való visszaélés csalódást okozott, a gyűjtővel való együttműködés elutasítását váltotta ki. A kérdésre visszatérve, a nevesítésről indokolt esetben le lehet mondani. Az adatközlő vagy a reflektált személy bemutatásáról azonban nem. Amennyiben az anonimizálást szükséges érvényesíteni, olyan információkat kell megadni az adatközlőről és a reflektált személyről, amelyek lehetővé teszik a közölt adat, az egyén kulturális habitusának megértését.

3. Az analitikus tudomány elvonatkoztat az egyedi esetektől. A népi/naiv tudás narratív modellre épül, amelyben az esemény, a helyszín, a szereplő a mentális képzelőerőt hozza működésbe. Ezzel magyarázható, hogy a népi gyógyászat mindig konkrét betegség- és gyógyulástörténetek alapján tárolódik, a hiedelemlények létezését mindig konkrét személyes élmények, tapasztalatok hitelesítik. A perszonalizálás narratív, a nevesítés pedig ezen belül társalgási, érvelési és emlékezési stratégia, alakzat.

Ugyanakkor azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a nevesítés és az anonimizálás általánosabb kulturális viselkedés, nem mindig a pontos vagy a pontatlan emlékezés áll a háttérben. A felidézett események szereplőinek megnevezése vagy „valaki”, „nem tudom, ki”, „egy ember” formában történő említése olykor önkéntelen, gyakran pedig tudatos viselkedésre vezethető vissza. A tér- és időbeli közelítés-távolítás, pontosítás-homályosítás, lokalizálás-lebegtetés (most történt – régen történt, nálunk történt – valahol történt), akárcsak a nevesítés-anonimizálás részben „adatvédelem” (leleplezés vagy megóvás), részben a személyes imázs gondozása (pl. én nem hiszek benne, én ismerem ezt a hagyományt), részben pedig a hagyomány érvényessége melletti vagy elleni érvelés. A hiedelemről való beszélésben például a jelenbe, a közösség életterébe

⁵ Voigt Vilmos–Balogh Lajos: *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1974. 71.

épül és az adatközlő vagy hozzá közelálló személy (családtag, szomszéd) tapasztalataként kerül bemutatásra mindaz, amit az adatközlő érvényesnek, hitelesnek, fontosnak tart, és amit vállal. Amit viszont megkérdőjelez vagy nem mer vállalni, azt a távoli időbe, térbe, azonosíthatatlan vagy marginalizált szociális szférába transzponálja.

A társalgás során a felek folyamatosan mérlegelik a nevesítés-anonimizálás szükségességét, következményeit, fokát és formáját. A társalgás ugyanis mindig beszédfunkciókat követ, -stratégiákat alkalmaz. Valaki kibeszélése éppúgy szankcionáló gesztus, mint valós érdemeinek elhallgatása. A nominalizálás más esetben a honorálás, az elismerés szándékával történik. Minthogy sosem ártatlan, semleges gesztus, mindig feszültséget fog teremteni, tehát folyamatosan, illetve esetenként meg kell hozni a szükségességével vagy fölösleges voltával, az eljárás alkalmazási módjával kapcsolatos döntést. Olykor a nevesítés, olykor az anonimizáció és minden esetben a beszélgetőtárs által alkalmazott stratégia, az émikus hagyomány indoklása válik szükségessé.

4. A vitaindító a szakirodalom álláspontjait, megoldásait felvonultatva figyelmeztet arra, hogy változás van kibontakozóban. Én azt javaslom, hogy a kutatói döntéseket ne mintákkal, hanem a kutatás céljával, valamint az adatközlők elvárásaival hozzuk összhangba. Amikor szükséges, akkor a kutatás nevesítsen, amikor azonban nem ajánlott, akkor anonimizáljon. A sírjelen például az elhunyt neve elmaradhatatlan. A Homoród menti gúnyvers, a *pástilus* ellenben anonimitásban terjedt. Gyanítható volt a szerzője, de a névtelenség védettséget nyújtott számára.

A névtelenség maga is sajátos identitásforma, jelentést hordozó üzenet.